

Vlad D. GAFIȚA este lector la Universitatea „Ștefan cel Mare” din Suceava, doctor în istorie la Universitatea „Al. I. Cuza”, Iași cu teza *lancu Flondor și mișcarea națională a românilor din Bucovina (a doua jumătate a secolului al XIX-lea – începutul secolului XX)*. Teză publicată sub titlul : *lancu Flondor (1865-1924) și mișcarea națională a românilor din Bucovina*, Iași, Editura Junimea, 2008.

Vlad D. GAFIȚA

ORIGINILE IDEATICE ALE TOTALITARISMULUI DE DREAPTA

Repere ale teoriei viral-metamorfice

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

GAFIȚA, VLAD

Originile ideatice ale totalitarismului de dreapta : repere ale teoriei viral-metamorfice / Vlad D. Gafița ; pref.: Mihai Iacobescu. -

Târgoviște : Cetatea de scaun, 2018

Conține bibliografie

Index

ISBN 978-606-537-417-1

I. Iacobescu, Mihai (pref.)

32

Toate drepturile de reproducere, integral sau parțial, prin orice mijloace, inclusiv stocarea neautorizată în sisteme de căutare sunt rezervate. Reproducerea se poate face doar cu acordul scris al editurii, cu excepția unor scurte pasaje care pot constitui obiectul recenziilor și prezentărilor.

ISBN 978-606-537-417-1

Copyright Editura Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2018

email: editura@cetateadescaun.ro www.cetateadescaun.ro

Cuprins

CUVÂNT ÎNAINTE

O temerară invitație la lectură și meditație sau o pledoarie pentru moderație și democrație (Mihai Iacobescu) 13

INTRODUCERE REPERE ALE TEORIEI VIRAL -

METAMORFICE 21

CAPITOLUL I: ORIGINILE ANTIMODERNE ȘI ANTI-ILUMINISTE ALE EXTREMEI DREPTE..... 75

I.1.1. Anti-modernitatea ariei ideologice aflate la originea extremei drepte 75

I.1.2. Contrarevoluția (de natură istorică sau politică) - teoretizată de Edmund Burke în lucrarea Reflecții asupra

Revoluției din Franța (1790)..... 75

I.1.3. Anti-iluminismul 76

I.1.4. Pesimismul..... 77

I.1.5. Păcatul originar 78

I.2. Filosofi și gânditori anti-ilumiști: Edmund Burke, Georg Wilhelm Friedrich Hegel, Karl Marx, Friedrich Engels, Friedrich Nietzsche, Thomas Carlyle..... 78

I.2.1. Edmund Burke. Repere biografice și bibliografice..... 78

I.2.2. Ideile politice ale lui Burke 80

I.2.3. Patriotismul lui Burke 82

I.2.4. Burke și rațiunea de stat 82

I.2.5. Burke și legea naturală 82

I.2.6. Atitudinea față de religie 83

I.2.7. Calea de mijloc..... 83

I.2.8. Suveranitate și constituționalism 83

I.2.9. Statul și obligația politică 84

I.3. Georg Wilhelm Friedrich Hegel. Repere biografice și bibliografice 85

I.3.1. Idei politice și filosofice..... 86

I.3.2. Istoria nemijlocită..... 88

I.3.3. Istoria reflectată 89

I.3.4. Istoria filosofică..... 89

I.3.5. Spirit și dialectică	89
I.3.6. Proprietatea	90
I.3.7. Societatea civilă	91
I.3.8. Statul	91
I.3.9. Hegel și romantismul	92
I.3.10. Naționalismul	92
I.4. Raportarea antinomică extrema stângă/extrema dreaptă. De la marxism la stalinism și fascism	96
I.4.1. Concepte și termeni-cheie ai marxismului	96
I.4.2. Leninismul	104
I.4.3. Marxism-leninismul	106
I.4.4. Stalinismul	106
I.4.5. Fascismul – „a treia cale”	108
I.4.6. Neomarxism versus fascism	109
I.5. Friedrich Nietzsche. Repere biografice și bibliografice	116
I.5.1. Idei esențiale	117
I.5.2. Simboluri	118
I.5.3. Reflectarea ideilor nietzscheene în totalitarismul de dreapta	119
I.5.4. Voința de putere	121
I.5.5. De la Supraomul lui Nietzsche la Übermensch-ul nazist	126
I.5.6. Religia	128
I.5.7. Binele și Răul - de la viziunea nietzscheană la viziunea totalitară	132
I.5.8. Comparatie Friedrich Nietzsche – Thomas Carlyle	138
I.5.9. Deosebiri între Nietzsche și Carlyle	139
I.5.10. Același Stăpân – două modele: Supraomul și Eroul	141
I.5.11. Autonegarea (autosuprimarea) iudaismului	141
I.5.12. Autosuprimarea creștinismului	143
I.5.13. Autosuprimarea credinței creștine	143
I.5.14. Autosuprimarea moralei ca morală	144
I.5.15. Thomas Carlyle și Cultul Eroilor	145
CAPITOLUL II: IDEOLOGIA – DE LA PLURALISM LA TOTALITARISM	161
II.1.1. Câteva definiții sintetice	161

II.1.2. Precizări conceptuale	161
II.2. Perspective de analiză a ideologiei socio-cognitive, socială, discursivă	162
II.2.1. Analiza socio-cognitivă	162
II.2.2. Analiza socială	164
II.2.3. Analiza discursivă	164
II.3. Caractere ale ideologiei	164
II.3.1. Caracterul cognitiv	164
II.3.2. Caracterul social	165
II.3.3. Caracterul socio-cognitiv	165
II.3.4. Caracterul non-alethic	165
II.3.5. Caracterul complexității graduale	165
II.3.6. Caracterul contextual-variabil	165
II.3.7. Caracterul general-abstract	165
II.4. Cadrul comprehensiv al atributelor ideologiei totalitare de dreapta	165
II.4.1. Localizarea	165
II.4.1.1. Gândire	165
II.4.1.2. Limbaj	170
II.4.1.3. Comportament	181
II.4.2. Problema	184
II.4.2.1. Politica	184
II.4.2.2. Puterea democratică versus puterea totalitară	188
II.4.2.3. Puterea totalitară ca manifestare politică a ideologiei negaționiste, viral-metamorfe	196
II.4.2.4. Lumea în întregul său	204
II.4.3. Subiectul	206
II.4.3.1. Clasa socială/grup social/individ	206
II.4.4. Poziția	209
II.4.4.1. Dominantă	209
II.4.4.2. Subordonată	210
II.5. Funcția	211
II.5.1. Explicația	211
II.5.2. Represiunea	212
II.5.3. Integrarea	212
II.5.4. Motivarea	212

II.5.5. Legitimarea	212
II.6. Motivația	213
II.6.1. Bazată pe interese	213
II.6.2. Lipsită de interese	213
II.6.3. Non-experiență (fără interese pe termen scurt)	213
II.7. Structura cognitivă/afectivă	215
II.7.1. Coerență (internă)	215
II.7.2. Contrast (extern)	216
II.7.3. Abstracție	216
II.7.4. Specificitate	217
II.7.5. Ierarhie	217
II.7.6. Stabilitate	218
II.7.7. Cunoaștere (politică și socială)	219
II.7.8. Sofisticare	220
II.7.9. Facticitate	221
II.7.10. Simplitate	221
II.7.11. Distorsiune	221
II.7.12. Convingere	222
II.7.13. Nesinceritate	222
II.7.14. Dogmatism	223
II.7.15. Conștiință	223
II.7.16. Inconștiință	223
II.8. Definirea ideologiei ca sistem de credințe	224
II.9. Ideologia în cadrul teoriei politice	225
II.9.1. Tradiția marxistă a ideologiei	225
II.9.2. Tradiția non-marxistă a ideologiei	228
II.9.3. Tradiția ideologică în SUA	233
II.10. Relația ideologie – totalitarism	235
II.11. Condiții pentru cucerirea puterii seculare prin mijloace pacifiste sau revoluționare	236
II.12. Ce se întâmplă dacă mișcările ideologice nu reușesc să obțină puterea seculară?	237
II.13. Ideocrație și regim totalitar	238
II.14. Categoriile de ideologii	238
II.15. Caracterul antipolitic al totalitarismului	239
II.16. Ideologia ca religie politică	240

II.17. Totalitarismul ca instrument analitic. Modalități de analiză a totalitarismelor	241
II.18. Privire empirică asupra totalitarismului. Șase condiții necesare pentru existența totalitarismului	241
II.19. Trei niveluri de analiză comparativă a totalitarismului de stânga și de dreapta	241
II.20. Personalitatea totalitară ca <i>homo ideologicus</i>	241
II.21. Sistemul de credință-necredință	242
II.22. Ideologia și imaginarul politic	243
II.23. În ce constă puterea imaginarului?	244
II.24. Politică și simboluri	245
II.25. Raportarea la mit în era modernității	246
CAPITOLUL III: IRAȚIONALISMUL	251
III.1.1. Originile gândirii iraționaliste și ale existențialismului în lumea occidentală	255
III.1.2. De la romantism la iraționalism. Voința universală și voința de putere Schopenhauer și Nietzsche	267
III.1.3. Iraționalismul maselor. Gustave Le Bon	270
III.1.4. Abordarea neomarxistă a dihotomiei rațional/irațional. Georg Lukács	280
III.1.5. Alte abordări teoretice ale iraționalismului psihologiei colective	283
III.1.6. De la iraționalismul filosofic la vitalismul și estetismul totalitar	286
III.1.7. De la iraționalismul filosofic la fascismul italian	294
III.2. Psihologia maselor – teorii despre comportamentul mulțimilor	299
III.2.1. Teoria mentalității de grup	299
III.2.2. Teoria lui Sigmund Freud	305
III.2.3. Teoria factorilor multipli	306
III.3. Iraționalismul românesc în perioada interbelică	308
III.3.1. Nae Ionescu – repere biografice, concepție politică și ideologică	310
III.3.2. Influențe filosofice asupra operei lui N. Ionescu – F. Nietzsche și S. Kierkegaard	311

III.3.3. Gândirea iraționalistă și influențe nietzscheene la Mircea Eliade.....	320
III.3.4. Convertirea la legionarism a lui Mircea Eliade.....	323
III.3.5. Emil Cioran între iraționalism, existențialism, nihilism și totalitarism de dreapta.....	326
III.3.6. Constantin Noica – repere biografice, concepție filosofică și politică.....	330
III.3.7. Vasile Lovinescu (1905-1984).....	333
CAPITOLUL IV: ELITISMUL, DARWINISM SOCIAL ȘI RASISM.....	335
IV.1. Elitismul.....	335
IV.1.1. Raporturile între elită și ideologie.....	338
IV.1.2. Elitismul între pluralism și totalitarism.....	341
IV.1.3. Tipologia lui Burns, adaptată modelului de conducător autoritar/totalitar (teoria viral-metamorfică).....	344
IV.1.4. Elitismul în planul teoriei politice.....	346
IV.1.5. Caracteristici generale ale „omului-masă”.....	349
IV.1.6. Caracteristici psiho-sociale ale „omului-masă”.....	350
IV.1.7. Personalitatea/Liderul politic.....	354
IV.2. Darwinismul social.....	357
IV.2.1. Darwinismul social în gândirea anglo-saxonă. Herbert Spencer.....	358
IV.2.2. Darwinismul social în spațiul francez.....	361
IV.2.3. Darwinismul social în Germania. Cazul Ernst Haeckel (1834 – 1919).....	364
IV.2.4. Darwinismul social și viziunea nazistă asupra lumii.....	368
IV.2.5. Viziunea fascismului italian asupra lumii.....	372
IV.2.6. Darwinismul social – ca neo-păgânism.....	374
IV.2.7. Friedrich Nietzsche – mentor al revoluției conservatoare germane.....	379
IV.2.8. Friedrich Nietzsche versus Oswald Spengler.....	381
IV.2.9. Mathilde Ludendorff și Sigrid Hunke – de la „păgânismul științific” la extrema dreaptă.....	388
IV.3. Rasismul.....	391
IV.3.1. Ideea de rasă și rasism.....	391

IV.3.2. Rasismul între prejudecată și personalitate.....	393
IV.3.3. Rasismul ca ideologie și mit.....	397
IV.3.4. Forme și niveluri ale rasismului.....	405
IV.3.5. Rasismul - de la eugenism la biopolitică. Câteva precizări conceptuale.....	411
IV.3.6. Biopolitica în Italia fascistă.....	413
IV.3.7. Biopolitica în Franța de la Vichy.....	414
IV.3.8. Biopolitică în Spania.....	415
IV.3.9. Măsuri eugenice și de biopolitică în alte state europene.....	415
IV.3.10. România – de la începuturile rasismului în epoca modernă la proiectele de stat biopolitic din timpul celui de-Al Doilea Război Mondial.....	417
CONCLUZII.....	431
INDICE DE NUME.....	443
BIBLIOGRAFIE.....	453

CAPITOLUL I

Originile antimoderne și anti-iluministe ale extremei drepte

I.1.1 Anti-modernitatea ariei ideologice aflate la originea extremei drepte

Termenul de antimodern a fost utilizat în anii '20 ai secolului al XX-lea de Charles du Bos, în Jurnalul său (1922), și de Jacques Maritain (în lucrarea intitulată Antimoderne - 1922). Ei legau amintitul termen de sensibilitatea modernității romantice, privindu-l în același timp și ca o reacție la modernism, lumea modernă, cultul progresului, pozitivism etc. Maritain indica pentru cuvântul antimodern sensuri legate de nostalgie, îndoială, ambivalență. Putem vorbi despre șase mari idei ale antimodernității:

I.1.2. Contrarevoluția (de natură istorică sau politică) – teoretizată de Edmund Burke în lucrarea Reflecții asupra Revoluției din Franța (1790).

- Este inseparabilă de Revoluție, e dublura/contrariul acesteia.
- În Dicționarul Academiei Franceze din 1798 – era definită ca o a doua revoluție în sens contrar față de prima, care restabilește lucrurile în starea lor precedentă; contrarevoluționarul primea titulatura de *dușman al Revoluției*, care acționează pentru a o răsturna.
- Distincția între *antimoderni* (ansamblul forțelor care se opun modernului) și *contramoderni* (reacția lor se întemeiază pe o gândire contrară modernității).
- *Antimodernii și reacționarii* – primii contrarevoluționari se încadrau în trei curențe: conservator, reacționar, reformist. *Conservatorii* sau tradiționaliștii își propuneau să restabilească Vechiul Regim, absolutismul integral, monarhia tradițională, limitată doar de cutume, morală, religie. *Reacționarii* manifestau

atașament față de drepturile istorice ale nobilimii de spadă, neîncredere în absolutismul centralist de tip Ludovic XIV, dorind în același timp o reîntoarcere la privilegiile dinainte de secolul al XVII-lea. *Reformiștii* erau monarhiști moderați, raționaliști, admiratori ai modelului constituțional englez. Cea mai interesantă, din punct de vedere intelectual, a fost *doctrina reacționară* (contrarevoluționară, antimodernă, legitimist-istorică).

- *O revoluție contrară sau contrariul revoluției*

Joseph de Maistre face distincția între contrarevoluție și antirevoluție, în lucrarea *Considerații asupra Franței* (1797): contrarevoluția nu va fi negarea revoluției, ci continuarea ei, pentru că ambele aparțin aceleiași istorii și, deci, sunt inseparabile. Avem *nu o revoluție contrară, ci contrariul Revoluției*.

- *Oligarhia inteligenței* – Ernest Renan face o critică aspră la adresa democrației, și mai ales față de defectele ideii de sufragiu universal. În opinia sa, guvernarea trebuie să rezulte dintr-o selecție, bazată pe varii criterii: naștere, tragere la sorți, alegere, examene și concursuri, bazate pe competență. Renan vede în egalitate o primejdioasă utopie, iar în democrație, un sistem politic instabil. Cauza rezidă din lipsa educației politice a poporului; așadar, funcțiile politice trebuie să rămână apanajul elitelor¹¹.

I.1.3. Anti-iluminismul

- Suspiciunea antimodernului față de Epoca Luminilor și valorile sale: raționalism, idealism, utopism; el le contrapune acestora – apelul la experiență, tradiție, fapte, istorie (cf. De Maistre, Chateaubriand, Maurras etc).

- Albert O. Hirschman afirma că retorica reacționară (antimodernă) s-a sprijinit pe trei argumente:

1. *Efectul pervers* (orice tentativă de ameliorare nu face altceva decât să agraveze situația ce se vrea corectată).

2. *Zădărnicia* (tentativele de ameliorare sunt zadarnice și nu vor schimba nimic).

¹¹ Antoine Compagnon, *Antimodernii. De la Joseph de Maistre la Roland Barthes*, traducere din limba franceză de Irina Mavrodin și Adina Dinițoiu, București, Editura Art, 2008, pp. 12-48.

3. *Periclitarea* (costul prea mare al unei ameliorări riscă să aducă atingere avantajelor dobândite).

- *Edmund Burke este considerat a fi un apostol al realismului antimodern*. Realismul antimodern se bazează pe efectul pervers, Burke afirmând că ștergerea prin Revoluție a tot ce era specific Vechiului Regim și rescrierea într-o societate redusă la *tabula rasa* a unor abstracțiuni, nu a adus nimic bun în transformarea Franței. Soluția sa consta în reforma moderată, bazată pe experiența anterioară a guvernării.

- *Politică experimentală și metapolitică*

Joseph de Maistre afirma că: „Istoria este politică experimentală, adică singura politică bună (...)”¹². Metapolitica este ce care spune că fundamentul societăților scapă înțelegerii și rațiunii umane.

I.1.4. Pesimismul

- figură morală a antimodernității, ce prezintă o largă sinonimie: disperare, melancolie, doliu, spleen, mal du siècle, resemnare etc. Reprezentanți ai gândirii pesimiste antimoderne: Chateaubriand, Schopenhauer, De Maistre, Leopardi, Hartmann, Nietzsche.

- Societatea se situează împotriva individului – „Optimismul este o metafizică..., în timp ce pesimismul este o morală care urmează să dea naștere unei metafizici. Trei aspecte ale acestui pesimism moral antimodern trebuie subliniate: unul social sau politic, altul istoric și unul individual. Pentru pesimist, dogma egalității și a libertății a suscitât ura și a produs despotismul. Modernii vorbesc despre drepturile naturale, dar natura înseamnă forță și inegalitate... sau lupta pentru supraviețuire. De aceea dreptatea și echitatea nu pot fi dobândite decât luptând împotriva naturii – prin intermediul familiei, al ordinelor religioase, al Bisericii, al regelui. Antimodernii întrețin o viziune organicistă și ierarhizată a societății, cu scopul de a-l ține sub

¹² Joseph de Maistre, *Essai sur le principe générateur des constitutions politiques et des autres insitutions humaines*, Paris, Les Belles Lettres, 1833, p. 3.

control pe omul natural. Pentru ei, societatea – în care solidaritatea și comunitatea sunt prețuite infinit mai mult decât egalitatea și libertatea – trece înaintea individului¹³. Cercetătorii Bataille și Caillois afirmau în cadrul Colegiului de Sociologie (în anii 1937-1939) că autoritatea are un fundament mistic.

- Un alt aspect important al pesimismului antimodern îl reprezintă anxietatea individuală, ce rezultă din convingerea asupra decadenței istorice.

I.1.5. Păcatul originar

- element de natură religioasă/teologic al antimodernității. În lucrarea *Serile din Sankt Petersburg*, Joseph de Maistre vorbește despre teoria providențialistă asupra Revoluției, ca pedeapsă pentru păcatele și imoralitatea Vechiului Regim. El dezvoltă dialectica pedeapsă/regenerare prin cârmuirea temporală a Providenței și influența păcatului originar.

I.2. Filosofi și gânditori anti-ilumiști: Edmund Burke, Georg Wilhelm Friedrich Hegel, Karl Marx, Friedrich Engels, Friedrich Nietzsche, Thomas Carlyle

I.2.1. Edmund Burke. Repere biografice și bibliografice

S-a născut în anul 1729, la Dublin, sfârșindu-și existența în 1797. După studii în drept, a intrat și s-a implicat în viața politică britanică, însă a rămas în istoria gândirii politice drept principalul teoretician al **conservatorismului**¹⁴.

¹³ Antoine Compagnon, *op.cit.*, p. 83.

¹⁴ Dintre lucrările și studiile importante, publicate în spațiul românesc relativ la conservatorism și gândirea conservatoare, amintim: Anton Carpinski, *Conservatorismul, doctrină a autorității și restaurației*, în Alina Mungiu-Pippidi (coord), *Doctrină politică contemporană. Tipologii, dinamică, perspective*, Iași, Editura Moldova, 1992; Adrian-Paul Iliescu, *Conservatorismul anglo-saxon*, București, Editura All, 1994; idem, *Conservatorismul*, în Alina Mungiu-Pippidi (coord), *Doctrină politică contemporană. Tipologii, dinamică, perspective*, Iași, Editura Moldova, 1992; Robert Nisbet, *Conservatorismul*, București, Editura Du Style, 1998; Norberto Bobbio, *Stânga și dreapta*, București, Editura Humanitas, 1999; Joseph de

Concepțiile sale au pendulat însă între liberalismul utilitarist și conservatorismul contrarevoluționar. S-a remarcat în Camera Comunelor din Parlamentul britanic ca lider de opinie și orator de excepție, orientându-și discursurile și scrierile cu precădere către două mari evenimente politice – Războiul American de Independență și Revoluția franceză. Față de emanciparea coloniilor engleze din America de Nord, a manifestat atât pragmatism, cât și toleranță, cerând recunoașterea de către autoritățile britanice a noii situații de fapt. Criticismul raționalist față de Revoluția franceză s-a materializat prin scrieri și discursuri publicate precum: *Reflecții asupra revoluției din Franța – 1790*; *Un apel al noilor membri către vechii membri ai partidului Whig – 1791*; *Scrisoare către un membru al Adunării Naționale – 1791*; *Gânduri asupra chestiunilor din Franța – 1791*.

„Spre deosebire de mai toți reprezentanții dreptei franceze, care au criticat revoluția din 1789 și transformările progresiste ce i-au urmat, Edmund Burke nu este pur și simplu un reacționar, adică un apologet al trecutului și un adversar al oricăror schimbări politice...; el nu dezavuează orice mișcare revoluționară. Revoluția engleză din secolul al XVII-lea îi apare ca o mișcare pe deplin legitimă, prin capacitatea ei de a conserva și dezvolta un capital social-politic acumulat istoric – adică de a îmbina schimbarea cu o parțială continuitate, de a adapta inovația la condiții locale specifice ... Tipul de revoluție pe care îl denunță Burke ... era *revoluția ca ritual vrăjitoresc*, adică revoluția care pretindea a fi un fel de act magic prin care, brusc, realitatea socială și politică ar putea fi nu numai schimbată din temelii, dar și ridicată la nivelul cerințelor înalte ale unor principii generoase:

Maistre, *Istorie și providență*, București, Editura Anastasia, 1997; Noel O'Sullivan, *Conservatorismul*, în *Enciclopedia Blackwell a gândirii politice*, București, Editura Humanitas, 2000; Daniel Louis Seiler, *Partidele politice din Europa*, Iași, Editura Institutul European, 1999; Sorin Bocancea, *Conservatorismul*, în Eugen Huzum (coordonator), *Teorii și ideologii politice*, Iași Editura Institutului European, 2013; Mihai Zodian, *Conservatorismul*, în Mihaela Miroiu (coord.), *Ideologii politice actuale. Semnificații, evoluții, și impact*, Iași, Editura Polirom, 2012.

ale libertății politice depline, ale egalității între oameni, ale democrației și ale Binelui general”¹⁵.

1.2.2. Ideile politice ale lui Burke

Principalele concepte cheie din gândirea filosofică a lui Edmund Burke fac referire la:

- *Persoana civilă socială* – este recunoscută existența unor caractere universale de bază ale omului, dar Burke considera că a doua natură a ființei umane (cutumele) reprezintă produsul circumstanțelor.

- *Drepturile naturale* – în concepția sa, drepturile naturale abstracte trebuia denunțate, accentuând importanța practicii și a experienței.

- *Prejudecățile* – capătă altă conotație decât cea psihologică, fiind privite ca obiceiurile fixate de gândire și prezumția în favoarea a ceea ce a fost încercat și testat.

- *Revoluția* – Burke nu a avut o concepție anti-revoluționară absolutizantă, susținând și simpatizând cu Revoluția Glorioasă din Anglia și cu Revoluția Americană.

- *Tradiția* – cu cât o instituție este mai durabilă, cu atât ar trebui să-i acordăm prezumția că încorporează anumite sedimente ale rațiunii colective.

- *Vecinătatea* – legea vecinătății privitoare la chestiunile interne trebuie extinsă și la nivelul sferei internaționale.

Din întreaga operă a lui Burke, și mai ales din *Reflecții asupra Revoluției din Franța*, transpar trei mari idei ale gândirii conservatoare: *respingerea individualismului, critica universalismului și condamnarea raționalismului*. Alături de Bonald sau De Maistre, Burke se opune tezei iluministe, conform căreia societatea nu îi are la origine nici pe Dumnezeu, nici Natura, fiind alcătuită din indivizi, care, dorind să se asocieze, pe baze voluntare și raționale, își stabilesc propriul set de reguli în privința conviețuirii. Reluând unele concepții antice, acești anti-

¹⁵ Adrian-Paul Iliescu, *Edmund Burke. Introducere*, în Adrian-Paul Iliescu, Emanuel-Mihail Socaci (coord.), *Fundamentele gândirii politice moderne. Antologie comentată*, Iași, Editura Polirom, 1999, p. 157-158.

ilumiști și contrarevoluționari privesc societatea ca o comunitate naturală indivizibilă (cu o existență colectivă) și involuntară (înscrisă în ordinea naturii). Comunitatea nu poate viețui însă în afara voinței divine. Gândirea contrarevoluționară, reacționară, anti-iluministă critică concepția universală privind natura umană. Ca atare, omul nu poate fi conceput ca o ființă abstractă, dematerializată, despiritualizată, deoarece fiecare individ sau comunitate deține un trecut propriu, o istorie aparte, influențate de trăsături culturale, sociale proprii. Burke combate, de asemenea, abstractizarea libertății, opunându-i libertățile concrete, influențate de momentul sau locul exercitării lor. În privința dezavuirii raționalismului, gânditorii reacționari au opinii nuanțate sau diferite. Unii s-au situat pe poziții extreme, precum Bonald, care prin ultra-religiozitatea sa considera rațiunea drept o poluare umană, alții, ca Burke, au manifestat moderație, afirmând că spiritul uman nu este condamnat în sine, de vreme ce l-a ajutat pe om să combată superstițiile, să înțeleagă mediul și să-și dezvolte tehnici folositoare. „În schimb, nu poate juca nici un rol în mersul lumii... Istoria societăților urmează o evoluție asupra căreia rațiunea oamenilor nu are nici o putere. Este zadarnic să vrei, așa cum își propun revoluționarii, să stabilești o guvernare politică, să cauți a defini condițiile de stabilitate și de justiție în societate, să impui reguli generale formulate aprioric de rațiune. Puterea nu este o creație voluntară, ci o invenție a înțelepciunii umane, adică rezultatul complex al unei multitudini de compromisuri istorice care au condus la înălțuirea armonioasă a instituțiilor, tradițiilor și practicilor politice”¹⁶.

- Biserica și statul își au fundamentul în fiabilitatea lor și sunt apărute numai în termenii utilității și caracterului lor folositor.

- Utilitatea reprezintă standardul practic al guvernării, bazându-se pe prudență și fiabilitate.

¹⁶ Olivier Nay, *Istoria ideilor politice*, traducere de Vasile Savin, Iași, Editura Polirom, 2008, p. 396; Vezi Edmund Burke, *Reflecții asupra Revoluției din Franța*, București, Editura Nemira, 2000, pp. 40-44, 70-90 și urm.

1.2.3. Patriotismul lui Burke

- Dragostea de țară urmează după instinctul natural al iubirii pentru propria familie.

- Patriotismul e mai natural decât umanitarismul.

- Prudența e cea mai înaltă dintre virtuți.

- Regulile prudenței nu pot fi niciodată universale, ele orientându-se în funcție de circumstanțe, inclusiv la nivelul guvernării.

1.2.4. Burke și rațiunea de stat

- Rațiunea de stat poate fi folosită ca justificare pentru a ascunde motivul real al unei acțiuni publice.

- Marile interese ale unui stat trebuie să fie uneori prioritare față de alte considerente și, câteodată, sacrificarea adevărului este inevitabilă, pentru a împiedica consecințe politice nedorite, precum războiul. Realismul politic al lui Burke nu se compară cu cel al lui Machiavelli, pe care îl numește în mod peiorativ *acest mare doctor al politicii*. Machiavelli considera că *Principele* trebuie să ia în considerare momentele de pace ca pe niște intervale de liniște, în care să poată pregăti următorul război. Edmund Burke îl dezaprobă pe gânditorul politic italian pentru practicile odioase pe care le teoretiza, fie în favoarea tiraniei monarhice, fie a tiraniei democratice. Rațiunea de stat nu poate justifica subminarea domniei legii (*rule of law*), prin voință arbitrară, iar suprapunerea între aceasta din urmă și lege este inacceptabilă; astfel celebra formulă machiavelică *scopul scuză mijloacele* devine inaplicabilă¹⁷.

1.2.5. Burke și legea naturală

Gânditorul britanic respinge drepturile naturale abstract-metafizice, încadrându-se și asociindu-se cu o veche tradiție teologică a legii naturale, care are legături puternice cu concep-

¹⁷David Boucher, *Contra-iluminismul. Burke*, în David Boucher, Paul Kelly (editori), *Mari gânditori politici. De la Socrate până astăzi*, traducere de: Diana Popescu, Raluca Ana Alecu, Gavril Golub, Dragoș Bîgu, București, Editura ALL, 2008, pp. 36-39.

țiile lui Toma de Aquino, Pufendorf, Grotius și Vattel. Legitățile pozitive umane sunt importante doar în măsura în care oglindesc legile eterne ale egalității, dreptății și umanismului, pe care le-am moștenit de la antecesorii. Ele au un caracter imuabil, independent de creația umană, fiind preexistente față de societate, căreia, după dispariția acesteia îi vor supraviețui.

1.2.6. Atitudinea față de religie

Burke accentuează utilitatea politică și socială a religiei, precum și rolul ei în stabilitatea și coeziunea socială. Statul și religia sunt indisociabile și inseparabile, toleranța religioasă reprezintă, în primul rând, o chestiune de fiabilitate politică, iar suprimarea ateismului devine o necesitate, deoarece concepțiile ateiste pot submina însăși temelia statului tradițional, ierarhizat și integral. În viziunea sa, politica este o activitate eminamente practică și „care solicită foarte multă experiență, mai multă decât poate acumula un om de-a lungul unei vieți; demolarea unei constituții împământenite sau înlocuirea ei pe baza drepturilor metafizice ale omului este, așadar, un gest extrem de iresponsabil; aceste drepturi sunt pe de-a întregul niște extreme: pe cât de adevărate sunt din punct de vedere metafizic, pe atât de false sunt ele din punct de vedere moral și politic”¹⁸.

1.2.7. Calea de mijloc

În privința comportamentului moral, Edmund Burke s-a distanțat de fiabilitatea utilitaristă, dar și de certitudinile abstracte ale legii naturale. El s-a situat împotriva teoriilor care nu se bazează pe fapte sau pe praxisul guvernării. În opinia sa, *circumstanțele relevă o schemă civilă sau politică profitabilă sau dăunătoare pentru umanitate*.

1.2.8. Suveranitate și constituționalism

Burke respinge drepturile naturale abstracte de factură iluministă, libertățile naturale și contractul social, privindu-le ca irelevante atât în guvernare, cât și în politică. El critică transferul de suveranitate de la monarh către cetățeni, precum și modelul

¹⁸*Ibidem*, p. 340.

contractual al lui Rousseau, preluat de revoluționarii francezi: „Societatea este, într-adevăr, un contract... el trebuie privit cu reverență; căci nu este un parteneriat referitor la lucruri care sesc numai existenței animale grosiere a unei ființe pieritoare. El este un parteneriat în vederea dobândirii tuturor științelor; un parteneriat în vederea dobândirii tuturor artelor, un parteneriat în vederea dobândirii tuturor virtuților și perfecțiunilor... Fiecare contract primordial al societății eterne, legând naturile inferioare de cele superioare, lumea vizibilă de cea invizibilă, conform unei convenții fixe consfințite de un jurământ inviolabil ține toate naturile fizice și morale la locul potrivit. Această lege nu este supusă voinței acelor care sunt obligați să o asculte printr-o constrângere venită de deasupra lor și infinit superioară”¹⁹.

Edmund Burke definește libertatea civilă în opoziție cu libertatea individuală, egoistă, solitară și nerelaționată.

1.2.9. Statul și obligația politică

Pe de o parte, este privit ca un întreg care înglobează toate formele de relații umane (în domenii ca: artele, științele, comerțul, morala, religia etc), iar pe de altă parte, are asupra statului și o viziune dinamică și istorică, în sensul dreptății inter-generaționale. În concepția sa, coeziunea socială nu se bazează doar pe consimțământ, ci și pe relaționarea morală a asocierii, caracterizată prin continuitate și gradualism: *continuitate* – în sensul că moștenirea trecutului se inserează și în prezent, iar *gradualism* – cu privire la modul ierarhizat de organizare socială. *Obligația politică* se subscie autorității guvernării, care a organizat afacerile națiunilor din vremuri imemorabile, derivându-și legitimitatea din principiul prescripției. Relativ la ideea de autoritate, Edmund Burke afirma: „nici un fel de titlu, nici un fel de putere, nici o funcție, nici o instituție artificială, de orice fel ar fi ea, nu poate face din oamenii chemați să alcătuiască un sistem de autoritate altceva decât Dumnezeu, natura, educația și

obiceiurile lor i-au făcut să fie. Încrederea poporului nu le poate conferi puteri dincolo de această limită. Este posibil ca virtutea și înțelepciunea să formeze obiectul alegerii poporului. Dar alegerea nu-i conferă celui votat nici înțelepciune, nici virtute. Nici natura și nici revelația nu au investit poporul cu o astfel de putere”²⁰.

1.3. Georg Wilhelm Friedrich Hegel. Repere biografice și bibliografice

S-a născut în 1770, la Stuttgart, murind în 1831, în urma unei epidemii de holeră. Ambii părinți făceau parte din clasa de mijloc germană, provenind din medii protestante. Copil precoce și foarte înzestrat din punct de vedere intelectual, Hegel citise și studiasse deja operele multor autori clasici în momentul în care a fost înscris la seminarul teologic protestant din Tübingen (1788). Aici a legat prietenii cu Friedrich Hölderlin și Friedrich Schelling, ambii cu contribuții importante în viața intelectuală și culturală a Germaniei. Începând cu anul 1793, s-a hotărât să renunțe la cariera ecleziastică în favoarea celei de profesor de filozofie. După mai multe funcții pedagogice (tutore privat pentru mai multe familii bogate din Berna și Frankfurt), a primit postul de lector la Universitatea din Jena, unde și-a început o lungă serie de prelegeri și eseuri pe teme diverse (istorice, teologice, etice, politice și metafizice). Dintre lucrările sale, amintim: *Prelegeri de istoria filosofiei* (1805-1830; publicate pentru prima oară între anii 1833-1836); *Fenomenologia spiritului* (capodopera sa filosofică, apărută în anul 1807); *Principiile filosofiei dreptului* (1821); *Prelegeri de filosofie a istoriei* (1822-1831; publicate pentru prima dată, postum, în 1840)²¹.

²⁰ Edmund Burke, *Reflecții asupra Revoluției din Franța...*, p. 80.

²¹ Florence Braunstein-Silvestre, Jean François-Pepin, *Marile doctrine*, traducere din limba franceză de Ana Dinescu, București Editura Antet, 1996, p. 189-190; vezi Jacques D'Hondt, *Hegel și hegelianismul*, Iași, Editura Polirom, 1998. În spațiul românesc, Hegel a fost tratat și în perioada comunistă, în acord însă cu filosofia materialist-dialectică marxistă – vezi C.I. Gulian, *Hegel*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1981.

¹⁹ Traducere de Adrian-Paul Iliescu după ediția *Reflections on the Revolution in France*, iar a iar a fragmentelor din *Apel*, după ediția *The Works*, Georg Olms Verlag, 1975, vol. IV, p. 163.